

Rekomendacijos praktiniam plakatų taikymui

Plakatas 5–8 kasių mokiniams

ATPAŽINK SMURTA, ir kreipkis pagalbos

Psichologinis smurtas – kai žmogus tyčia tave žemina, verčia tave jaustis nesaugiai.

Tikėtina, kad patiri psichologinį smurtą, jei:

- ant tavęs šaukia, gąsdina, grasina,
- tavęs neišklauso,
- žemina, menkina tave,
- užgaulioja tave, tyčia erzina,
- neteisingai kaltina tave.

NEVYKĖLE
KVALĖ
NETIKĖLE

Fizinis smurtas – kuomet kitas žmogus tyčia tau sukelia skausmą ar sužeidžia. Tikėtina, kad patiri fizinį smurtą, jei:

- tave muša, purto, stumdo, spardo ar kitaip sukelia tau fizinį skausmą,
- degina (pvz., cigarete),
- gadina ar atima tavo daiktus,
- grasina ginklais ar kitais pavojingais daiktais.

Nepriežiūra – kai tėvai (globėjai / rūpintojai) nuolat nesirūpina tavimi, tavo sveikata, saugumu, ne suteikia tau pakankamai maisto, drabužių. Tikėtina, kad patiri nepriežiūrą, jei labai dažnai:

- esi alkanas(-a) namuose, tau trūksta maisto,
- tavo drabužiai yra per maži, su jais šalta eiti į lauką,
- tau susirgus, tėvai nekviečia gydytojo, nenuperka vaistų,
- esi vejamas(-a) iš namų,
- tave verčia prašyti kitų žmonių maisto ar pinigų,
- esi verčiamas(-a) vogti ar kitaip nusikalsti,
- suaugusieji leidžia, skatina rūkyti, vartoti alkoholi.

Seksualinis smurtas – kai tave verčia ar įkalbinėja dalyvauti seksualiniuose veiksmuose. Tikėtina, kad patiri seksualinį smurtą, jei suaugęs žmogus ar kitas vyresnis vaikas:

- verčia tave jaustis nejaukiai, liesdamas(-a) tave ar prašydamas(-a) jį / ją liesti,
- liečia tavo intymias vietas arba prašo, kad tu liestum,
- prašo išsirengti arba pats(-i) išsirengia,
- prašo atsiųsti tavo nuogo(-os) nuotrauką ar siunčia tau jas,
- siūlo glamonėtis ar rodytis nuogam(-ai) už pinigus, daiktus.

Jeį manai, kad patiri smurtą:

- Pasakyk apie tai suaugusiajam, kuriuo pasitiki
- Skambink į Vaikų liniją (telefonas 116 111) arba Jaunimo liniją (telefonas 8 800 28888)
- Rašyk www.vaikuliniija.lt (pagalba laiškais / pokalbis internetu); www.pagalbavaikams.lt (pagalba laiškais); www.jaunimoliniija.lt (pagalba laiškais / pokalbis internetu)
- Mokykloje kreiptis gali į

**PRISIMINK: NIEKAS NETURI TEISĖS
TAVĘS SKRIAUSTI!**

Koks yra plakate pateiktos informacijos pristatymo tikslas?

Pristatant plakate pateiktą informaciją, siekiama supažindinti 5–8 klasių mokinius su smurto ir su juo susijusiomis sąvokomis, mokyti vaikus atpažinti smurtą artimoje aplinkoje ir padrąsinti apie patirtą ar pastebimą smurtą papasakoti suaugusiam žmogui, kuriuo mokinys pasitiki.

Kada ir kaip pristatyti plakate pateiktą informaciją?

Rekomenduojama plakate pateiktą informaciją mokiniams pristatyti klasės valandėlės metu. Jeigu manote, kad būtų tikslingiau, galite plakatą pristatyti ir kitu, jūsų nuomone tinkamu, metu, pavyzdžiui, per neformaliojo švietimo veiklas. Tokiu atveju svarbu skirti pakankamai laiko plakato pristatymui ir pasirūpinti mokiniams saugia erdve, kad jie galėtų išreikšti savo nuomonę, užduoti rūpimus klausimus.

Atsižvelgdami į tai, jog plakatai yra tik pagalbinė priemonė, neapsiribokite juose esančia informacija, aptarkite su mokiniais ir tai, kaip jie supranta įvairius skirtingų smurto formų požymius, skatinkite mokinių diskusiją, klausimus smurto atpažinimo ir reagavimo į smurtą temomis.

Rekomenduojama plakato pristatymo trukmė 35–45 min.

Kas yra smurtas ir kodėl svarbu apie tai kalbėti su mokiniais?

Kalbant su mokiniais apie smurtą, svarbu ir patiems gerai suprasti, kas yra smurtas, kaip jis pasireiškia, kokios galimos smurto pasekmės. Primename, kad Lietuvos Respublikos apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatyme yra pateiktas bendras smurto apibrėžimas. Smurtas – veikimu ar neveikimu asmeniui daromas tyčinis fizinis, psichinis, seksualinis, ekonominis ar kitas poveikis, dėl kurio asmuo patiria fizinę, materialinę ar neturtinę žalą. Tuo tarpu patyčios Lietuvos Respublikos švietimo įstatyme yra apibrėžtos kaip psichologinę ar fizinę jėgos persvarą turinčio asmens ar asmenų grupės kitam asmeniui daromi tyčiniai pasikartojantys veiksmai, kuriais siekiama pažeminti jo reputaciją ar orumą, jį įžeisti, įskaudinti ar kitaip sukelti jam psichologinę ar fizinę žalą.

Kalbėti apie smurtą nėra lengva. Tai iš tiesų jautri ir daugelį mūsų vienaip ar kitaip palietusi tema. Nepaisant galimai kylančio nerimo, nesaugumo jausmo, kalbėti apie smurtą su mokiniais yra būtina dėl šios problemos masto ir ilgalaikių pasekmių vaiko sveikatai ir gerovei.

Yra žinoma, kad daugiau nei vienas bilijonas pasaulio vaikų kasmet patiria smurtą ir tai sudaro apie pusę viso pasaulio vaikų (Hillis ir kt., 2017). Lietuvoje ši problema yra ne ką mažiau aktuali. Remiantis Valstybės vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnybos 2018 m. veiklos ataskaita, 2018 m. galimai smurtą patyrė 4448 vaikai, iš kurių 3343 (73 proc.) galimai patyrė smurtą artimoje

aplinkoje. Svarbu žinoti, kad realus smurtą patiriančių vaikų skaičius yra kur kas didesnis nei jį atspindintys oficialūs statistikos duomenys. Apie didelę dalį vaikų, patiriančių smurtą, taip ir nesužinome. Vaikams gali būti pernelyg baisu, gėda, nejauku pasakyti apie patiriamą smurtą, o kai kuriais atvejais vaikai net nesupranta, kad tam tikras kitų asmenų elgesys yra smurtas.

Smurtas sukelia ilgalaikes neigiamas pasekmes. Remiantis Pasaulio sveikatos organizacijos surinktais duomenimis, smurtas prieš vaikus yra susijęs su įvairiais sveikatos sutrikdymais. Vaikystėje patirtas smurtas du kartus padidina riziką susirgti depresija paauglystės ar ankstyvosios suaugusybės laikotarpiu. Be to, patirtas smurtas padidina tikimybę išsivystyti nerimo ir valgymo sutrikimams, du kartus sustiprina bandymų nusižudyti riziką, gali sukelti potrauminio streso sutrikimą, didina piktnaudžiavimo alkoholiu ir narkotinėmis medžiagomis riziką, gali lemti su mokymusi susijusius sunkumus (būdingi žemesni mokymosi pasiekimai, mažesnė tikimybė pabaigti mokyklą ar įgyti aukštąjį išsilavinimą), padidina riziką smurtauti ar tapti smurto auka ateityje.

Atsižvelgiant į smurto paplitimą, jo neigiamas pasekmes ir siekiant apsaugoti vaikus, svarbu mokyti vaikus atpažinti smurtą, informuoti juos, kur gali kreiptis pagalbos. Jeigu jaučiate, kad Jums pačiam(-iai) yra sunku kalbėti šia tema, pasikonsultuokite su savo ugdymo įstaigoje ar PPT / ŠPT dirbančiais specialistais (psichologais, socialiniais pedagogais), paprašykite padėti jums pasiruošti ir / ar pristatyti plakate pateiktą informaciją.

Kaip kalbėti su mokiniais apie smurtą?

Kalbant apie smurtą su mokiniais, rekomenduojama vadovautis šiais principais:

- *Kalbėkite su mokiniais atvirai, parodykite, kad esate žmogus, su kuriuo galima kalbėti apie smurtą.* Vaikai, stebėdami suaugusiųjų veiksmus, reakcijas, kalbėjimo toną, gana lengvai pajaučia, kai tam tikros temos suaugusiesiems yra nepatogios, jomis, atrodo, nedera kalbėti. Jeigu vaikui kalbant ir užduodant klausimus tam tikra tema tėvai, mokytojai ar kiti suaugusieji, pavyzdžiui, ignoruoja vaiko klausimą, liepia neklausinėti ar eiti į savo kambarį, tai vaikas priima kaip ženklą, jog ši tema yra uždrausta. Taigi, svarbu atvirai kalbėti su mokiniais apie smurtą ir tokiu būdu parodyti, kad jūs ar kiti mokykloje esantys specialistai yra tie žmonės, kuriems mokiniai gali papasakoti, kad yra skriaudžiami, užduoti jiems rūpimus klausimus. Toks atviras dialogas apsaugo mokinius nuo užsisklendimo savyje, atveria didesnes galimybes kreiptis ir gauti reikalingą pagalbą.
- *Nebijokite klausimų, kurie kyla mokiniams.* Natūralu, kad kalbant apie smurtą mokiniams gali kilti įvairūs klausimai. Nenusigąskite, stenkitės į mokinių klausimus

atsakyti paprastai, per daug neišsiplėsdami (t.y. neapkraukite mokinių informacijos gausa).

Jeigu mokinys uždavė klausimą, į kurį nežinote atsakymo, pasakykite, kad dabar negalite atsakyti į klausimą, tačiau pasidomėsite ir galėsite apie tai pakalbėti, pavyzdžiui, kitą dieną. Svarbu, kad pažadėję tikrai pasikalbėtumėte su mokiniu jam rūpima tema.

- *Ironija ar juokai smurto tema negalimi.* Smurtas yra rimta problema, todėl apie ją kalbėti reikia rimtai. Neironizuokite ir nejuokaukite smurto tema, nes tai sušvelnina šios problemos reikšmę. Mokinys, išgyvenantis dėl patiriamo smurto ar matantis smurtą artimoje aplinkoje, gali nedrįsti apie tai papasakoti, gali bijoti likti nesuprastas, o jeigu suaugusieji atvirai juokauja smurto tema, perteikia vaikams žinią, kad tai nėra svarbi ir dėmesio verta tema.
- *Į mokinio pasidalinimą apie patirtą smurtą reaguokite ramiai, tačiau rimtai.* Jeigu mokinys jums ima pasakoti, kad jis patyrė smurtą, visų pirma išklauskite jį, padėkokite mokiniui už jo drąsą ir atvirumą. Galite sakyti: „Ačiū, kad išdrįsai ir man papasakojai apie tai, kas tave neramina. Atrodo, kad tau tikrai baisu / liūdna dėl to, kas nutiko (ar vis dar vyksta). Aš esu čia, kad galėčiau tau padėti“. Jokiu būdu nekaltinkite, negėdinkite ir nebauskite vaiko dėl to, ką jam teko patirti. Nereikėtų vaiko klausti, kodėl anksčiau to nepasakė, kam išvis ėjo su juo / ja susitikti ir panašių klausimų. Vaikui atsiverti ir papasakoti apie skaudžią patirtį jau yra didelis ir nelengvas žingsnis, todėl šioje situacijoje svarbiausia palaikyti mokinį, patvirtinti, kad papasakodamas apie patiriamą ar stebimą smurtą pasielgė teisingai, ir suteikti jam reikalingą pagalbą. Svarbu, jog nepaliktumėte mokinio vieno spręsti šios problemos, nes tai yra mokinio jėgas ir galimybes viršijanti užduotis.

Žemiau pateikiamos gairės, kaip kalbėti apie smurtą su 5–8 klasių mokiniais.

Pasiruošimas.

Prieš pradėdami klasės valandėlę, pakabinkite plakatą mokiniams gerai matomoje vietoje ir taip, kad jums būtų patogu jį pristatyti.

Ižanga.

Pristatykite mokiniams klasės valandėlės temą, tikslą, papasakokite, ką šios klasės valandėlės metu mokiniai sužinos ir kodėl ši informacija yra svarbi. Pavyzdžiui, galite sakyti: *Šiandien mūsų klasės valandėlės tema bus smurtas ir jo atpažinimas. Smurtas visuomet yra netinkamas elgesys, keliantis nemalonius jausmus, tačiau jį galima sustabdyti ir nuo jo apsisaugoti. Todėl turime žinoti, kas yra smurtas, turime mokėti jį atpažinti ir žinoti, į ką galime kreiptis pagalbos.*

Galite užduoti mokiniams kelis klausimus apie smurtą. Pavyzdžiui: *Jeigu kas nors jūsų paklaustų, kas yra smurtas, ką jūs atsakytumėte?* Išklausykite vaikų pasidalinimus, tai padės įvertinti vaikų turimas žinias ir paskatins aktyviau įsitraukti į klasės valandėlės veiklą. Nevertinkite vaikų atsakymų kaip teisingų ar klaidingų ir netaisykite jų. Jeigu norite, galite vaikų išsakomas mintis užrašyti lentoje. Išklausę vaikus, pateikite vaikams aiškų ir suprantamą smurto apibrėžimą. Pavyzdžiui: *Smurtas – kai kitas žmogus tyčia savo veiksmais ar žodžiais skriaudžia tave, sukelia tau fizinį ar dvasinį skausmą. Kaip galvojate, ką reiktų daryti, jeigu tu ar tavo draugas (-ė) patirtų smurtą?* Mokinių atsakymai padės sužinoti, kokius problemų sprendimo būdus jie žino ir galimai taiko. Paaiškinkite mokiniams, kad jeigu juos kas nors skriaudžia, jie patiria smurtą, labai svarbu apie tai papasakoti suaugusiajam, kuriuo pasitiki.

Smurto požymių pristatymas.

Pristatant mokiniams pagrindinius smurto požymius, kurie yra pateikti plakate, neskubėkite, rodykite, kurioje plakato vietoje tai yra parašyta. Paraginkite mokinius apie patiriamą ar matomą smurtą netylėti, o papasakoti suaugusiam žmogui, kuriuo pasitiki. Skirkite laiko mokinių reakcijoms, klausimams, pasitikslinkite, ar mokiniams viskas yra aišku, ar tinkamai supranta pateiktą informaciją.

Fizinis smurtas. Visų pirma, pristatykite mokiniams fizinio smurto apibrėžimą bei pagrindinius požymius, kurie yra pateikti plakate. Paprastai fizinis smurtas yra ta smurto forma, kuri mokiniams yra geriausiai pažįstama, ją lengviausia atpažinti. Kalbėdami su mokiniais apie fizinį smurtą, rekomenduojama plačiau aptarti teiginį – „gadina ar atima tavo daiktus“, norint įsitikinti, kad mokiniai tinkamai supranta šio teiginio reikšmę. Galite užduoti mokiniams klausimą: *Kaip*

manote, kodėl tai yra laikoma fiziniu smurtu? Išklauskite mokinių atsakymus. Paaiškinkite mokiniams, kad atimant iš kito žmogaus kokį nors daiktą, paprastai nėra išvengiama fizinio kontakto. Pavyzdžiui, žmogų pastumia, griebia telefoną / kuprinę iš rankų, todėl tai jau yra laikoma fiziniu smurtu. Tiesa, turėkite mintyje, jog įvairios smurto formos dažnai persidengia tarpusavyje ir, priklausomai nuo aplinkybių, tas pats veiksmas gali būti priskiriamas vienai ar kitai smurto formai.

Psichologinis smurtas. Vėliau pristatykite psichologinio smurto apibrėžimą bei paprašykite mokinių pateikti šios smurto formos pavyzdžių. Išklauskite mokinių atsakymus. Pristatę pagrindinius plakate pateiktus psichologinio smurto požymius, pasitikslinkite, kaip mokiniai supranta teiginį „tavęs neišklauso“, nes jis tokio amžiaus mokiniams gali būti neaiškus. Galite sakyti: *Minėjau, kad jei tavęs neišklauso, tai taip pat gali būti psichologinis smurtas. Kaip jūs galvojate, kokiais atvejais tai laikoma psichologiniu smurtu?* Išklauskite mokinių atsakymus. Jeigu vaikai neteisingai supranta šio teiginio reikšmę, galite pateikti mokiniams pavyzdį: *Įsivaizduokite, kad jūsų mama skuba į susitikimą, o jūs norite jai kažką papasakoti. Jeigu šioje situacijoje ji jūsų neišklausytų, greičiausiai tai nebūtų smurtas, nes yra aiški priežastis, kodėl ji to negali padaryti. O dabar įsivaizduokite situaciją, kad kiekvieną kartą, kai jūs namuose bandote pasakyti savo nuomonę, jūsų tėvai ar seneliai nuolat pertraukia jus, neklauso, ką jūs sakote, ar vis kartoja, kad jūsų nuomonė yra niekam tikusi, neįdomi ir nesvarbi. Tokiu atveju tai būtų psichologinis smurtas, nes tai yra tyčinis elgesys, siekiant įskaudinti ar pažeminti.* Pristatę pagrindinius psichologinio smurto požymius, galite paaiškinti mokiniams, kad šią smurto formą dažnai yra sunku pastebėti, nes ji nepaliekia žymių, mėlynių ant kūno. Pasitikslinkite, ar mokiniams viskas aišku, jeigu reikia, skirkite laiko mokinių reakcijoms ir klausimams.

Nepriežiūra. Prieš pristatydami nepriežiūros apibrėžimą ir pagrindinius požymius, galite mokiniams užduoti klausimą: *O kaip jums atrodo, jeigu tėvai / seneliai / globėjai nuolatos nesirūpina vaiku, jo sveikata, nesirūpina, kad vaikas turėtų pakankamai maisto ar drabužių, tai yra smurtas ar ne? Kodėl taip galvojate?* Išklausę vaikų atsakymus, paaiškinkite, kad tai yra viena iš smurto formų ir ji vadinama nepriežiūra. Vėliau pristatykite mokiniams pagrindinius nepriežiūros požymius, kurie yra pateikti plakate. Siekdami, kad mokiniai kuo tiksliau suprastų plakatuose pateiktą informaciją, galite jiems pateikti pavyzdį: *Nepriežiūros nėra tuomet, kai tu namuose norėtum suvalgyti būtent vištienos kepsnį, o yra tik blynėliai ar kai neapsirengi šiltesnės striukės, nes ji tau nelabai patinka. Smurtas yra, kai tu nuolatos esi alkanas, nes namuose nėra jokio maisto, kai neturi oro sąlygas atitinkančių drabužių, o tėvai ar kiti suaugę žmonės namuose visai tuo nesirūpina.* Papildykite plakate pateiktą informaciją, kad jeigu mokiniai namuose stebi kitų žmonių smurtą, tai taip pat yra smurtas. Pasiteiraukite mokinių, ar jiems viskas aišku, skirkite laiko vaikų

klausimams ar pasidalinimams. Pabrėžkite mokiniams, kad jeigu taip nutiktų jiems patiems, labai svarbu apie tai papasakoti suaugusiajam, kuriuo pasitiki.

Seksualinis smurtas. Pristatykite mokiniams pagrindinius seksualinio smurto požymius, kurie yra pateikti plakate, bei šios smurto formos apibrėžimą. Neapkraukite vaikų informacijos gausa. Jeigu vaikas užduoda klausimą, pateikite tik tą informaciją, kurios vaikas klausia, tačiau būkite atviri vaiko klausimams. Kalbant su vaikais apie seksualinį smurtą, svarbu žinoti, jog smurtautojai dažnai grasina, prašo vaikų apie patiriamą smurtą niekam nepasakoti, sako, jog tai yra jų dviejų paslaptis. Taip pat smurtautojai gali įtikinti vaiką, jog niekas juo / ja nepatikės, kad pasakius kam nors apie tai, jie niekada nebeapasimatys, tėvai turės išsiskirti ir pan. Turėdami tai omenyje, pakalbėkite su mokiniais apie paslaptis, kurių negalima saugoti. Galite užduoti vaikams kelis klausimus: *Kaip manote, ar visas paslaptis galima ir reikia saugoti? Kokių paslapčių saugoti nereikia?* Išklaušę mokinių atsakymus, paaiškinkite mokiniams, kokiais atvejais neturime saugoti paslapties. Galite mokiniams sakyti: *Prisiminkite, jūs niekada neturite saugoti paslapčių, kurios jus verčia jaustis blogai, nesaugiai, dėl kurių jums yra neramu. Jeigu kas nors su Jumis elgiasi netinkamai, jeigu jus skriaudžia, niekada nelaikykite to paslapyje, papasakokite apie tai suaugusiam žmogui, kuriuo pasitikite, net jeigu jums lieptų niekam apie tai nepasakoti.* Dažnai vaikai nedrįsta apie patiriamą smurtą papasakoti kitiems, nes jaučiasi kalti, jiems gėda dėl to, kas nutiko. Atsižvelgdami į tai, priminkite mokiniams, kad vaikas niekuomet nėra kaltas dėl to, kad patiria smurtą. Galite sakyti: *Prisiminkite, jei kitas žmogus prieš jus smurtauja, visai nesvarbu, ar tai būtų jūsų šeimos narys, pažįstamas kaimynas (-ė), ar visai nepažįstamas žmogus, tai niekuomet nėra jūsų kaltė.* Pabrėžkite, kad jeigu kito žmogaus elgesys vaiką verčia jaustis nejaukiai, nemaloniai, svarbu nelaikyti to paslapyje, o papasakoti apie tai suaugusiajam, kuriuo pasitiki.

Apibendrinimas.

Pristatę visus pagrindinius skirtingų smurto formų požymius, trumpai apibendrinkite vaikams, ką jie sužinojo šios klasės valandėlės metu, skirkite laiko vaikų klausimams, pasisakymams. Pabrėžkite mokiniams, kad niekas neturi teisės jų skriausti, o jeigu kuris nors iš jų patiria smurtą ar mato, kaip yra skriaudžiamas kitas vaikas, visų pirma reikia papasakoti apie tai suaugusiajam, kuriuo pasitiki. Pristatykite plakate pateiktas pagalbos galimybes ir papasakokite, į ką mokykloje gali kreiptis pagalbos, pvz., psichologą / socialinį darbuotoją / socialinį pedagogą ir kur jį / juos gali surasti. Šią informaciją užrašykite ir tam skirtoje vietoje plakate.

Daugiau informacijos šia tema:

1. Arlauskaitė Ž. Galiu padėti savo vaikui, 2007. Prieiga per internetą:
<http://www.pozityvitevyste.lt/sites/pozityvitevyste/media/Pagal_menui/Tevams/Rekomenduojame_paskaityti/knyga%20-%20zydre%20arlauskaite%20-%20galiu%20padeti%20savo%20vaikui.pdf>.
2. E-mokymai „Kaip kalbėti su vaiku apie kūną ir saugumą“. Prieiga per internetą:
<<https://www.stopwykorzystywaniu.pl/lt/>>.
3. Glaser D., Prior V. Vaiką žalojantis elgesys: metodinis vadovas specialistams. Prieiga per internetą:
<http://www.vaikystebesmurto.lt/sites/paramosvaikamscentras/media/images/Leidiniai/manual_vip_lit.pdf>.
4. Grigutytė N. Apie vaikų seksualinę prievartą, 2003.
5. Hillis S. D., Mercy J. A., Saul J. R. (2017). The enduring impact of violence against children. *Psychology, health & medicine*, 22 (4,) 393–405
6. Ką daryti, jei įtariate, kad vaikas patiria prievartą? VŠĮ Paramos vaikams centras. Prieiga per internetą:
<http://www.vaikystebesmurto.lt/sites/paramosvaikamscentras/media/images/Lankstinukai_plakatai/ka%20daryti%20jei%20itariate%20kad%20vaikas%20patiria%20prievarta%20lankstinuko%20virselis.pdf>
7. Kurienė A. Kas yra smurtas?, 2016. Prieiga per internetą:
<<http://www.vaikystebesmurto.lt/lt/kas-yra-smurtas2>>.
8. Praktinės rekomendacijos, kaip atpažinti, kad vaikas yra žalojamas, VŠĮ paramos vaikams centras, 2012. Prieiga per internetą:
<http://www.vaikystebesmurto.lt/sites/paramosvaikamscentras/media/images/Leidiniai/toolkit_vip_lit.pdf>.
9. Rekomendacijos mokykloms dėl smurto artimoje aplinkoje atpažinimo kriterijų ir veiksmų, kilus įtarimui dėl galimo smurto artimoje aplinkoje, LR švietimo ir mokslo ministerija, 2016. Prieiga per internetą:
<<https://www.smm.lt/uploads/documents/doc00814420170804052550.pdf>>.
10. Smurto prieš vaikus diagnostikos metodinės rekomendacijos, LR sveikatos apsaugos ministerija, leidinio sudarytojai: R. Adlienė ir kt., 2016. Prieiga per internetą:
<https://sam.lrv.lt/uploads/sam/documents/files/Veiklos_sritys/Asmens_sveikatos_prieziura/Diagnostikos_metodikos_ir_rekomendacijos/Rekomendacijos/SMURTO%20PRIES>

[%20VAIKUS%20DIAGNOSTIKOS%20METODIN%C4%96S%20REKOMENDACIJOS.pdf>](#).

11. Vaikas – smurto auka: teisiniai, psichologiniai ir socialiniai aspektai, VšĮ Paramos vaikams centras, 2010.